НЕВІДОМА СПАДЩИНА РЕПРЕСОВАНОГО ДОСЛІДНИКА: СТАТТЯ ЯКОВА РИЖЕНКА «УКРАЇНСЬКІ СКРИНІ»

Богдан Сауляк

УДК 930.25:39(477)(092)Я.Риженко

Період кінця 1920-х — початку 1930-х років відомий в історії України як час масових сталінських репресій проти інтелігенції. У цей проміжок політичних переслідувань зазнало багато визначних діячів української науки, освіти та культури, у тому числі й когорта талановитих етнологів. Вони залишили по собі значний науковий доробок, частина якого, зберігаючись у вигляді чернеток, навіть сьогодні невідома для дослідників і широкого загалу. Зокрема, для вітчизняних народознавців досі мало знаною є спадщина репресованого українського вченого Якова Омеляновича Риженка.

Серед біографічних даних етнографа виокремимо лише найвизначніші етапи. Відомо, що Яків Омелянович народився 13 листопада 1892 року на хуторі біля с. Пустовійтове (нині Глобинського р-ну Полтавської обл.) [2]. Навчався в початковій школі та педагогічному училищі, потім — у вечірньому університеті імені Шанявського в Москві. У 1926 році він вступив до аспірантури при кафедрі історії української культури академіка Д. Багалія, яку успішно закінчив, захистивши 1929 року дисертацію [4, с. 490].

Найбільш плідний період діяльності Якова Омеляновича був пов'язаний з роботою в Полтавському краєзнавчому музеї. Починаючи з 1923 року і аж до 1931 року Я. Риженко працював над наповненням, популяризацією і реорганізацією експозиції та фондів музею. У 1926–1927 роках під його керівництвом було здійснено комплексне етнографічне дослідження Опішнянського району. У 1927–1930 роках ним було опубліковано низку праць, що торкалися різних аспектів кустарно-ремісничої промисловості та побутово-етнографічної специфіки Полтавщини. На особливу увагу заслуговують його нарис з історії Полтавського краєзнавчого музею та путівники по виставках, що проходили на базі установи наприкінці 1920-х років, з історії гончарства, килимарства та шиття на Полтавщині [3, с. 246].

Вирізняючись активною громадянською позицією, учений потрапив до «поля зору» спецслужб, і 6 березня 1931 року його було заарештовано за звинуваченням у антирадянській діяльності. Йому було приписано участь у місцевій філії контрреволюційної організації «Український національний центр», а 21 лютого 1932 року винесено вирок про виселення з України та заборону проживати на її території протягом трьох років. Неодноразові спроби вченого зняти судимість і повернутися з м. Астрахані до України не мали успіху, і 29 травня 1974 року він помер у засланні [4, с. 492–493].

На жаль, праця дослідника на ниві етнографії була досить короткою. Попри це, Яків Омелянович Риженко зумів залишити після себе значний науковий доробок, частина якого досі чекає на видавця. Зокрема, ґрунтовною неопублікованою розвідкою вченого є стаття «Українські скрині», що зберігається в Архівних наукових фондах рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України [1]. Зусиллями співробітників цього підрозділу праця Я. Риженка друкується вперше на сторінках фахового видання.

Стаття «Українські скрині», що зберігається в архівному фонді, — це машинопис з рукописними правками олівцем. Точна дата її написання невідома, проте, ґрунтуючись на біографічних відомостях про дослідника та інформації, уміщеній у тексті, припускаємо, що матеріал було підготовлено 1930 року, імовір-

но, для публікації у виданні «Етнографічний вісник», з редакцією якого Яків Омелянович почав співпрацювати 1929 року. На жаль, текст статті є неповним, оскільки відсутні список використаної літератури та значна частина покликань, які дослідник, вочевидь, не встиг доопрацювати. В оригінальному варіанті праці, про що свідчать деякі позатекстові коментарі, передбачалася наявність ілюстрацій із зафіксованими унікальними зразками скринь та інструментами маляра. Однак такі додатки були втрачені. Проте відсутність деяких елементів наукового апарату не применшує цінність статті Я. Риженка, що є оригінальним етнографічним дослідженням, де розглянуто історію, технологію виготовлення скринь, приділено увагу їхньому місцю в житті українського селянства. Далі публікуємо текст машинопису зі збереженням авторської структури, орфографії та оформлення.

1. Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 1–4, од. зб. 319, 34 арк.

2. *Білокінь С. І.* Риженко Яків Омелянович // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1983. – Т. 9. – С. 367.

3. *Нестуля О. О.* Життєвими шляхами вченого (Я. О. Риженко) // Репресоване краєзнавство (20–30 роки). – Київ, 1991. – С. 244–249.

4. *Нестуля О. О.* Риженко Яків Омелянович // Реабілітовані історією. Полтавська область. – Київ ; Полтава, 2007. – Кн. 5. – С. 489–493.

УКРАЇНСЬКІ СКРИНІ

Яків Риженко

В українській етнографії питанню вивчення скринь не приділено належної уваги. У славнозвісній праці Ф. К. Вовка «Этнографические особенности украинского народа» скриням одведено кілька рядків. У «Трудах экспедиции П. Чубинского» про скрині згадується лише принагідно.

Отже, на нашу думку, це питання заслуговує на більшу увагу. Протягом довгих віків скриня була необхідною приналежністю народного побуту. За цей час вона набрала оригінальних властивостей так своєю формою, як особливо мистецьким приоздобленням, малодослідженим, як і загалом усе мистецтво народнє.

У буйному темпі життя сьогочасного скриня зовсім зникає; через кілька років її можна буде стріти лише серед збірок музейних. Тому ми й поклали собі зібрати не посередньо з народніх гущ так речові матеріали, як і відомості про скрині, і це все подати в цій роботі.

Ми свідомі, що робота наша далеко неповна, що в ній є чимало огріхів і прогалин, але ми подаємо, що маємо, і цим проторуємо шляхи для подальших дослідів.

У своїй роботі ми скористали матеріали, зібрані нами під час етнографічних подорожів по Україні, записів студентів Полтавського технікуму кустарної промисловости, кореспондентів Полтавського державного музею, а особливо — записи членів Хорольського краєзнавчого гуртка. Всім їм ми складаємо свою глибоку подяку.

Значну допомогу авторові подали: художник Д. І. Ангельський, що артистично виконав так графічні, як і поліхромні малюнки, та етнограф А. І. Онищук своїми авторитетними вказівками та порадами. Вважаємо за приємний обов'язок скласти і їм свою найглибшу подяку.

І

У розгляді кожного питання, а тим паче питання з культури, так природньо стає і висувається на плян передній його історична аналіза. Цілком натурально і нам насамперед необхідно зупинитися на історії побутового вживання скрині на Україні.

З матеріалів речових, як і з джерел писаних, ми довідуємося, що на Україні здавна було відомо і широко вживано два типи скрині — власно скриня, що своїм типом подібна до сучасного сундука, і бодня, або кубло, — тип довбаної діжички з накривкою та пристроєм для замикання.

Перед нами стає питання: який з оцих двох типів старіший. Для його розв'язання слід у першу чергу вдатися до самих речових матеріялів та умов їх появлення. Побутове оточення кожного народу на певному ступні його розвитку виникає не посередньо з тих господарчих форм, в яких живе нарід. Від цього головного чиннику залежить і функційна роля тої чи іншої речі в побуті.

Скриня як сховище найбільш коштовних речей, безперечно, мусіла з'явитися давно. В умовах нескладних господарчих форм і примітивної техніки, безперечно, швидше могла з'явитися довбанка, аніж скриня типу сундука, що потрібувала і більш досконалної техніки і, в певній мірі, обробленого матеріялу. Аналіза побутового оточення народів примітивної культури стверджує факти широкого застосування речей довбаних, що простягається аж до поховання мерців у довбаних колодах. Не випадково ми стріваємо ще й нині скрині типу довбанки серед мордовського населення, людности Чудь, Воді і т. д.

За умов перебування коштовних речей у примітивному житлі, де можлива й вогкість, і заливання водою, довбанка мусіла бути річчю незамінною.

Таким чином, треба гадати, що на Україні, як і в інших народів, первісним типом сховища для жіночих речей, безперечно, була довбанка.

Але довбані речі, близькі своєю формою до бодні, здавна мали на Україні й іншу функційну ролю: для зоління полотен та білизни вживалося жлукто, для сала — бодні, для збіжжя — куфи.

Розвиток господарчих форм та народної техніки неминуче впливали на застосування в побуті більш досконалних речей. Поруч з ними з'явилася і скриня сучасного типу, що довгий час існувала поруч бодні. Чубинський говорить, що скриня в багатьох місцях України заміняється боднею, особливо серед малозаможніх селян [1].

Перші здибані нами писані відомості про побутове вживання скрині й бодні належать до XV ст. В уставній грамоті короля Казиміра мешканцям м. Полоцького 1456 говориться: «...а дали бы им тую скрыню под чотырма ключами, где тая помочь маетъ збирана быть, боярский ключъ, а мъстскій ключъ, а дворянській ключъ, а съ посольства ключъ, ажъ бы тые одинъ безъ другого до скрыни не ходили...» [2].

Пізніше, в актах XVI ст., скриня і бодня згадуються частіше. Так, в книзі городській луцькій стріваємо: «...показувал нам скрынку и бодню разбитую и поламаную <...> а з бодни взято: плахотъ две, сорочокъ пять, полотна локот тридцать». В другім місці: «...взято бодню з білим платем (плахти, сорочки, полотно)» [3].

Серед майна жидичінського монастиря стріваємо: «...тые вси [листи. — *Я. Р.*] одни в скрини, другие в бодни <...> зостали» [4].

В актових книгах полтавського городового уряду під роком 1665 стріваємо записа кримінальної справи про пограбування в дорозі скрині полтавського крамаря [5].

У тих же таки актових книгах під роком 1666 вміщено другого запису кримінальної справи про пограбування в коморі скрині полтавського мешканця Яреми Василенка. Зі справи довідуємося, що челядник Яре-

---

[1] *Чубинский*. Труды... – С. 384.

[2] Акты з Зап. Рос. – Т. 1. – С. 72.

[3] Словник старо-укр. мови. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 114, комісії істор. словника укр. мови ВУАН від ред. проф. Тимченка.

[4] Арх. Юг.-Зап. Рос. – Т. 1. – Вип. 1 – С. 26.

[5] Акт. книги полт. город. уряду XVII в. – Вип. 1. – С. 32.

ми Василенка, прибравши ключа до комори, «...выкрав скрыню, в котрей было жупанов три фалендитовых и курта жоночая, плахот две и платя жоночого повно...» [6].

Поруч із цим стріваємо скрині і в реєстрі майна якоїсь «Тетяни Оръшковни», що його була забрала, а потім повернула старшина новгородська [7].

Значно просторіше про скрині та їх уживання згадано в реєстрі майна якогось небіжчика «Никиты Потаповича», списаного року 1719.

Щоб дати уявлення про вживання скрині в багатій міщанській родині XVIII ст., ми дозволимо собі подати ті місця реєстру, де згадується скриня, повністю: «...в склепу, в скрыне великой шкатулка, а в той шкатуле вынашлося сребра штук толко (кількість срібла не позначено); скрыня великая една, в которой и шкатулка з грошми вложена есть; в той же скрыне полотна ткацького благо штук восем. В той скрыне кунтуш феялковый, белками подшытій, женский 1. Там же в склепу в скрине меншой: килим простой украинский 1, кошуль женских с подставками 10, ручник простый 1, в другом звязку кошуль женских же с подставками 9, в третем звязку кошуль мужских пар 6, полог 1, обрус тонкий полский 1, обрус простый 1, з тоеи-ж скрыне до столов взяли обрусов 5».

Опріч згаданих, у реєстр занесено ще й скриню в кімнаті, повну всякого добра, а між ним «паперок имберу, серпанков два, наметок две простых, цукру голова целая, еще наметок четыре, фунт перцу, наметка полотна простого, хусток две, веделки одне, убране суконое» [8].

З докладного реєстру речей, переховуваних у скринях, ми бачимо, в ті часи, як і пізніше, скриня була головним сховищем для коштовних речей. Поруч з убранням, полотнами, рушниками тощо в скринях зберігаються й такі речі, як инбир, цукор, перець. Це на той час речі високої коштовности, що їх навіть заможні люди тримали лише для урочистих випадків.

Другий документ XVIII ст., що є в полі нашого зору, то реєстр речей, відданих за наказом генерального суду бунчуковим товаришом Федором Чайченком сотникові новомлинському Івану Шашкевичові в році 1734. Тут поруч з іншими речами записано й «скриню большую, зелезом окованую, цена оной пять рублей» [9]. Це єдиний документ, що подає нам хоч будь-якого опису скрині та зазначає її грошову вартість.

II

Вживана з давніх-давень для схоронення переважно білизни, полотен, одягу й прикрас, скриня була й є невід'ємною власністю жінки. В родинах, де є мати й доросла донька або свекруха й невістка, кожна з них має свою скриню, де хорониться лише її добро. Таке право української жінки на скриню та речі з посагу, що в ній зберігаються, міцно побудовано на народних звичаєвих нормах. Навіть після смерти жінки, коли вона не полишила дітей, у разі претензій скриня з посагом, як і весь інший посаг — худоба, земля, поверталися її батьківській родині. П. Чубинський говорить: «у звичаях українців прийнято так: коли дівчина виходить заміж і, поживши з чоловіком рік-два, вмирає, не полишивши після себе дітей, тоді батьки померлої вимагають у зятя повернення всього того майна, що було дане за їх донькою в посаг» [10]. Нижче П. П. Чубинський одзначає, що власно посаг і складала скриня [11].

Цілком аналогічне явище стріваємо і в інших народів, але найяскравіших правових норм воно набрало в Німеччині. Там, за англосаксонським правом, жінка здавна являється єдиним і неподільним власником скрині та майна, що в ній є [12].

---

[6] Там само. – С. 73.

[7] Бытовая малор. обстановка в докум. XVII–XVIII ст. К. С., 1887, Х. – С. 338.

[8] Там само. – С. 343, 344, 346 і 347.

[9] Там само. – С. 356.

[10] *Чубинський П. П.* Труды... – Т. VI. – С. 54.

[11] Там само. – С. 55.

[12] *O. Schrader.* Realbescikon der Indogermanisihen A-K. – С. 590–591.

За народнім звичаєм посаг з'являється мірилом оцінки властивостей дівчини: її працездатності, господарчих нахилів тощо. Тому кожна мати, як і сама дівчина, прагнули того, щоб надбати в скриню якомога більше і, як розповідала нам одна жінка, «не осоромитися перед людьми». Коли дівчині минали 15 років, батько придбавав скриню, а мати та й сама донька вже дбали в неї. «Тепер, — каже мати, — вона в нас на сім'ю не робітниця, хай дбає на себе». У крайніх випадках, коли вбога родина не могла придбати скриню завчасно, її купували перед віданням, але добро дбалося хоч в скриню матері. Віддатися без скрині було соромом і для родини, і для самої дівчини.

Да чого ти, Марусе, без кубла (скрині).
Да чи ти кудельки не скубла,
Да чи тобі матінька не давала,
Да чи тебе охота не брала [13].

Запитують на весіллі дружки дівчину, що віддається без скрині.

В українському весільному ритуалі скрині відводиться не останнє місце. Від молодої до молодого посаг завжди перевозили в присутности значної кількости людей та з виконанням низки ритуальних дій.

На другий день весілля бояри та дружки молодого споруджували воза і їхали до батьків молодої за скринею. Віз або ж сани обов'язково вмощували житною соломою. Уїхавши у двір молодої, бояри йшли в хату, щоб скриню брати, але тим часом брат молодої злазив на скриню з кійком і, не пускаючи бояр до скрині, приспівував.

— Ой зятю, зятю хороший,
Не віддамо скрині без грошей [14]...
Або: — Ой зятю, зятю хороший,
Не віддамо скрині без грошей,
У мене скриня новенька,
У мене сестриця рідненька [15].

Після певного «торгу» молодий давав викуп, брат злазив із скрині, а бояри починали її виносити на воза [16].

Але скриню виносить не просто: зпершу один з бояр зачіпає за дужку скрині вишиваною хусткою і тягне її до порога; інші, звичайно, йому допомагають. В одвірках скриня застряє..., бояри силкуються витягти, але вона не пролазить, тому просять «підмазати». Батько молодої частує, і скриня просовується в сіни. В сінях повторюється та ж історія, і так бояри частуються, аж доки скриня не опиниться на возі. Перед тим як ставити скриню, мати молодої обсипає воза житом. На возі скриню зараз же накривають чистою накидкою або килимом, щоб «не була гола», а потім уже зверху складають на неї постіль, рядна, мішки, одежу тощо. Зверху кладуть хліб із сіллю.

На спорудженого так воза сідають бояри, дружки, світилки, свашки і після частувань та всяких хороших побажань вирушають у дорогу.

Виїжджаючи з двору, співають:

— Ой ви, вороги, не переходьте дороги,
Нехай перейде родина,
Щоб наша була дорога щаслива [17].
Вар. 1. — Нехай перейде родина,
Щоб нам хортуна служила [18].
Вар. 2. — Щоб наша дорога не курилась,
Щоб наша (ім'я молодої) не журилась [19].

Ті ж, що полишилися в дворі батьків молодої, після від'їзду скрині співають:

— Скриня ж наша та березова,
Куди ж вона та повезена,
Чи в ліс, чи в діброву,
Чи до свекра в комору? [20]
Вар. Скриня ж наша та горіхова,
Куди ж вона та поїхала? [21]

---

[13] *Амвр. Метлинский.* Народн. Южно-русск. песни. – К., 1854. – С. 213.

[14] Записали у м. Хоролі В. С. Цішкевич, у с. Милюшках на Хорольщині – Багно.

[15] Записав І. І. Семенюта в х. Бутовцях на Хорольщині.

[16] Порівн. у *О. Kolberg*: Rokneie. – T. 1. – С. 268.

[17] Записав Горбенко в х. Демина-Балка на Хорольщині.

[18] Записав Каян у с. Андрієвці на Хорольщині.

[19] Записав В. С. Цушкевич у м. Хоролі та Багно у с. Мелюшках.

[20] Записала Г. Крамарева у м. Решетилівці на Полтавщині.

[21] Записала П. Йосипенкова в Решетилівці.

Тим часом дружки молодої, вдаючись до матері, співають:

— Дай мені, мамо, скриню й на скриню і
доленьку щасливу,
— Ой дала я тобі скриню й долю щасливу,
ще й добру порадоньку.
Порадю тобі, доненько, як свекрусі годити.
Держи, доненько, чисту світлоньку і
рушник на кілочку;
Свекруха вийде та й умиється,
Рушничок візьме та й утреться,
Тоді до тебе, доненько, ласкаво обізветься [22].

У дорозі, як везуть скриню, крім інших пісень з весільного репертуару, співають:

— Ой кони, кони ведмеді,
Чи чуєте ви силу,
Чи довезете княгиню,
І скриньку й постільку,
Щей молоду дівку? [23]

Або: — Ой кони, кони ведмеді,
Чи чуєте ви силу,
Чи довезете скриню,
Через тую гіроньку крутую,
Через тую річеньку биструю,
В тую світлицю новую? [24]

У дворі молодого поїзд зі скринею чекають: збіраються люди, влаштовується музика, а на самих воротях в усю широчину накладають соломи і в мент наближення поїзду запалюють, щоб він обов'язково проїхав через огонь [25].

Уїхавши в двір молодого, поїжджани співають:

— Ми їхали низом, низом,
Закидана дорога хмизом,
А молодого коник вороненький,
Перескоче гай зелененький.
Ми їхали облугами,
Сірими волами,
Сірі воли притомилися,
Ми з скринею забарилися [26].
— А (прізвище батька молодої)
обікрадено,
Та до (прізвище батька молодого)
попроваджено,
І скриньку й постільку,
І (ім'я молодої) дівку [27].
— У дядька ворота впали,
А ми в свата дочку вкрали,
І скриньку, й постільку,
І хорошу дівку [28].
— Що у неньки та полегшало,
У коморі та поменшало,
А у свахи та погіршало,
Що в коморі та побільшало,
І скринька, й постілька,
Ще й молода дівка [29].
— Вийде, матінко, подивися,
Що тобі бояре привезли.
Привезли скриню із замком,
Молоду невістку із вінком [30].

У дворі віз із скринею стараються поставити так, щоб вона обов'язково замком стала до дверей хати, бо в противнім разі молода недовго буде жити в цім дворі [31].

Поставивши воза на місце, коні розпрягають, а потім здіймають з нього постіль, одежу, скриню і все це переносять у комору, хижку або в хату. Скриню зараз же знову накривають.

---

[22] Записала Т. Мих в Санджарах на Полтавщині.

[23] Записав Горбенко в х. Демина-Балка.

[24] Записав В. Олексієнко в х. Козубівка на Хорольщині.

[25] Особисті спостереження автора, повідомлення М. Блохиної з Решетилівки, З. Ярошенкової із с. Кишінки на Кремінчужчині, Т. Демидіон з м. Нова-Басань на Ніжинщині, В. Бабенко. Очерк Нар. быта Екатер. края. – С. 99. *Чубінський*. Труды. – С. 591–669.

[26] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

[27] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

[28] Записав І. Семенюта в х. Бутівці на Хорольщині.

[29] Записав Шевченко в с. Тубайцях на Хорольщині.

[30] Записала Т. Фесенкова в с. Сверидівці на Лохвиччині.

[31] Власні записи в різних місцевостях Полтавщини: повідомлення Вітряка із с. Потьки на Хорольщині.

Вище ми говорили, що скриня в головнім своїм призначенні править за сховище для різного жіночого добра, а через те її здебільшого й тримають в коморі.

Треба гадати, що звичай тримати скриню саме в коморі набрав був дуже широкого розповсюдження; недаремно бо його так широко відбито у весільно-пісенній творчості, недаремно на його звернули увагу й дослідники народнього побуту. Так, П. П. Чубинський одзначає: «Комора заменяет собою кладовую: тут стоит скрыня на колесах, запертая висячим замком» [32]. А. Шарко у своїй праці «Малороссийское жилище» зазначає, що «в коморе стоят скрыни — высокие сундуки на колесах, наполненные принадлежностями одежды будничной и праздничной» [33]. На тримання скрині в коморі вказує й М. Русов [34]. Але нам неодноразово доводилося спостерігати, що скриня з добром тримається й у хаті. Тут їй одводиться місце поруч столу або в головах ліжка [35]. Досить часто, особливо в родинах убогих, скриня править за стіл.

Скриню, як і все, що в ній хоронить-ся, господиня оберігає особливо ретельно: до скрині, опріч неї, ніхто не має доступу; боючись різних уроків, господиня завжди тримає скриню замкненою і обов'язково, де б вона не стояла, прикритою накидкою або килимом. Коли ж скриню відчиняють, то в неї нікому, а надто чужим, не можна заглядати, а тим паче над нею чи біля неї позіхати, поїсти [36], бо в противному разі в скрині заведуться шашелі, а в добрі міль. Звичай тримати скрині в коморах властивий не лише українцям. Його дотримуються подекуди поляки, руські, білоруси.

— Ні клеті, ні поветі

Нейдзе кубла дзеті — співають на білоруському весіллі, коли у молодого обхідчаста хата (*Шейн*, т. I, п. II, ст. 309).

III

На Україні з давніх-давень відомо два типи скринь, уживаних широким суспільством. Перший і напевне найдавніший бодня [37] — невисока діжечка типу діжі, або довбана, або складена з клепок на обручах, з приладженою до неї накривкою та пристроєм для замикання.

На Україні бодня здебільшого загубила своє первісне призначення, але ще й нині широко відома як посудина для тримання сала, пшона, солі або гречаного борошна. Аналогічні до бодні формою стріваємо на Україні дерев'яні довбані вироби: для меду — липівки, для зоління полотен — жлукта, для збіжжя — куфи. Одже, у деяких місцевостях, якось Полісся та Чернігівщина, бодня ще й нині вживається як сховище для жіночих речей [38]. Щоб дати уявлення про таку бодню, ми дозволимо собі повністю подати її описа, складеного Ф. К. Вовком для Державного руского музею в Ленінграді: «№ 3548-10. a, в, c, d. Бодня помещение для хранения приданного невесты: a) ушат из сосновых клепок с деревян. обручами, высота 0,48 м, диам. 0,46 м; в) крышка плоская с ручкой, ушком посередине; c) планка дерев., вкладывается в ушки ушата с круглым отверстием на одном конце; d) замок медный висячий с медным ключом (с. Псаровка, Кролевецкий уезд Черниговской губ.)».

У деяких місцевостях України, зокрема на Чернігівщині, бодня має назву «кубло» [39] (с. Козел Чернігівського р-ну та інші). Така

---

[32] *Чубинський П.* Труды... – Т. VII. – С. 383.

[33] Этнографическое обозрение. – Кн. 47. – С. 121.

[34] *Русов М.* Поселение и постройки крестьян Полт. губ. Труды Харьковск. предв. ком. по устр. XII Арх. Съезда. – С. 110.

[35] Пор.: *Kolberg O.* Rokneie. – С. 1, с. 58.

[36] Власні записи. Повідомлення Д. Ярошенка із с. Комиші на Полтавщині.

[37] Слово «б дънь» за Berneceriam, це слово слов'янами позичено з германського «budin», а останніми – з лат. «butina».

[38] Власні записи на Чернігівщині. Листовне повідомлення П. М. Жолтовського за його спостереження в Олевському районі на Коростенщині.

[39] За Срезневським «къвьль» – коблъ – кобелъ – корець – ковш – давня слав'янська міра. (Материалы для словаря древне-русского языка. – Т. 1. – С. 1388–89).

назва в певній мірі наближає річ до цілком аналогічної речі — «кубло», «кубел», широко вживаної в білорусів ще й нині.

Наук. співробітник Державного руського музею Г. Я. Дуісбург нас ласкаво повідомила, що їй нещодавно доводилося стрівати кубли у багатьох родинах с. Убібатьки Бубруйської округи. Такі ж відомості ласкаво подав О. К. Скрутовський за інші місцевості Білорусії. З документів речових нам доводилося бачити кубел білоруський, добутий для Етнографічного відділу Державного руського музею у с. Чучевичі Мозирського пов. на Менщині (світл. № 2). Це злегка конусоподібна діжка, зроблена із соснових клепок, на лозових обручах, з дном, уставленим в утори; височина 0,68 м, діам. дна 0,69 м, діам. зверху 0,56 м. Зверху дві супротивні клепки піднесено на 11 см; ці піднесення творять «вуха», в яких прорізано чотирикутні дірки для заволічки. Кубел закривається віком, що складається з дерев'яного кружка, зробленого з луб'яну обичайку. Замикається кубел заволічкою (дерев'яна плисковата палічка, довжиною трохи більша діам. кубла), яка продівається крізь вуха кубла і таким чином сягає через діам. віка. На один кінець заволічки вішають замок.

Про вигляд кубла та його побутове уживання нині дещо знаходимо у роботі О. В. Воука-Левановіча. Він каже: «Усяж лепшая адзежа на святы дзень і у госці ховаецца альбо у скрыні (сундуку), альбо у кубле — высокай дзежцы, зробленай з цэльнага грубого дзерева» [40]. Як бачимо, в Білорусії схоронився в ужитку ще давніший тип кубла — довбанка.

Кубло, подібно українській скрині, знайшло свій широкій одбиток у білоруському пісенно-весільним репертуарі. Ось дещо з таких пісень:

Села сябе Матрунька за стол,
За поуным кубком за віном:
— Даруй міне, матухна, чим хочеш.
— Дарую, дочушка, дарую,
Кубличік трубычік готую
(с. Маделіно-Вороново, Вітебск. губ.) [41].

Цяпер, матка, повечеряем,
Цяпер, матка, да подзелімся:
Табе хатка уся і коморка,
А мне кубел трубок і короука [42].

Ця пісня дуже споріднена з такою весільною піснею, записаною у с. Бакаях на Полтавщині:

— Ой уже, ненько, вже не раненько,
Пора нам ділитись;
Тобі хижичка та одвірочка,
Мені скриночка та сорочички;
Тобі несенько все старесеньке,
Мені молодій все новесеньке [43].

Ще ближче стоїть така весільна пісня:

— Давай, мати, вечеряти,
По вечері поділемося.
Ходім, мати, у комору,
Поділем добро з тобою.
Тобі, мати, нити і сердечко,
Мені давай полотенечко;
Мені, мати, скрині та перини,
Тобі, мати, горох-горохвини;
Тобі, мати, новиї дойниці,
Мені давай рябиї телиці,
Тобі, мати, новиї обори,
Мені давай рябиї корови,
Тобі, мати, порожнії бодні,
Мені давай тільки довезти (коні) [44].

Опріч давних уже білоруських пісень, кубло згадується ще й у такій пісні, записаній у с. Дворці кол. Рогачівського пов. на Могилівщині.

Стукнуло, грукнуло на дворе:
— Да поглядзі, мамочко, ті ні по мяне.

[40] *Воувк-Леванович.* Важнейшыя рысы гаворкі вескі Татарковічы і гаворок навкольных весак. – Менск, 1928. – С. 30.

[41] *Шейн Л. В.* Материалы для изучения быта и языка русского населения...

[42] Там само. – С. 309.

[43] Записала Пріся Мандичева.

[44] *Метлинский А.* Народн. Южно-русск. песни. – Киев, 1854. – С. 212–213.

— А по тебе, дочушко, по тябе.
— Готуй, мамочко, кублік мне [45].

Але сховище типу бодні від слов'янських народів переходить до фіноугрів і тут так само зазнає значного поширення. Крім свідчень літературних [46], за уживання такого типу сховищ у фіноугрів говорять і матеріали речові. Серед збірок Центрального музею народознавства нам доводилося бачити дві мордовських «парі», що своєю конструкцією дуже наближаються до бодень та довбаних «кублів». Це липові довбанки циліндрійної форми, височиною 0,65—0,75 м, діам. 0,42—0,45 м, з дном, уставленим в упори, та з накривкою, що являє кружок, вроблений в обичайку. Для того щоб «парі» можна було замикати, до них на прибоях прироблено залізні шпуги, що пересягають від одного прибоя до другого через діаметр накривки. Обидві «парі» приоздоблено різбляним геометрійним орнаментом. На одній стоїть дата «1799» (світл. 3—4). Цілком аналогічний екземпляр ми стріли в збірках Етнографічного відділу Державного руського музею в Ленінграді, добутий музеєм у ЕРЗЯ (с. Селіпей, Сарнскій повіт Пензенської губ.). Він має лише ту відміну, що його взято в залізні обручі та оздоблено не різбляним, а розписним геометрійним орнаментом чорною та червоною фарбами. Екземпляр датовано 1899 роком (світл. 5). Як на варіант описаних вище «парі» Ерзя слід указати на екземпляр, поданий нами на світл. 6. Тут, як бачимо, замісць залізної шпуги для замикання вживається дерев'яна палиця (пікстанка), укріплена на «парі» ремінними петлями [47].

Трохи іншої конструкції стріваємо «парі» у Мордвин на Тамбовщині. Тут так звана «казнінь парга» зроблена із липового луб'я і вшита ликом. Замикається, як і попердня, палицею на ремінцях (світл. 7).

Опріч Мордви цілком тотожні речі стріваємо й у Марі. В Етнографічнім відділі Державного руського музею хорониться марійська липова довбанка, придбана С. Е. Бломквіст року 1928 у с. Мішкіно Барського кантону Башкирської АСРР. Своєю конструкцією вона нічим не різниться від мордовських «парі» і має лише ту незначну одміну, що накривка тут своїми зарізами входить у довбанку, а не надівається обичайкою зверху, як то ми мали в мордовських «парі».

Як і в Мордви, довбанка марійська вживається виключно для жіночого майна. Але скриня типу бодні відома й іншим племенам фіноугрів. Так, у збірках руського музею хорониться «Puisi», «puini», вживана як сховище для жіночого майна у Іжор. Це діжечка на трьох невисоких ніжках, утворених продовженням клепок. Діжечку зроблено із соснових клепок на обручах, височ. 0,57 м, діам. 0,65 м. Підвищення двох супротивних клепок утворює вушка, в яких зроблено прорізи для закладання падовки, що її нерухомо набито на кругле віко через увесь діаметр. Коли віко закрити, паличка одним своїм кінцем заходить у проріз вуха, а другим щільно пристає до протилежного вуха і замикається за петлю, що проходить од палички крізь прорізи вуха [48] (світл. 8).

Ми зупинилися більш докладно на перелікові відомого нам матеріялу, щоб довести, оскілько сховище типу бодні широко розповсюджено не лише серед слов'янських, а й інших народів. Обминаючи питання про впливи і взаємовпливи, ми з певністю можемо висунути твердження, що сховище для жіночих речей типу довбанки було властиве всім народам, що жили в певних географічних та економічних умовах. Пізніше, коли скриня іншого типу увійшла в побут народній, довбанка-бодня на більшій частині України посіла іншу ролю, але де-не-де ще й нині поруч із скринею уживаються маленькі боденьки, що їх використовується для схоронення дівочих прикрас. Таку

[45] *П. В. Шейн.* Ар. cit. – С. 309.
[46] *Маркелов М.* Мордва. – Москва, 1928. – С. 10.
[47] Збірка Етнографічного відділу руського музею. Добуто С. І. Руденком у с. Ст. Сосни Богоруслансього пов.
[48] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

боденьку стрів був етнограф А. І. Онищук під час свого стаціонарного досліду с. Українки на Київщині.

Другим типом сховища, що певно здавна існував так у слов'ян, як і в інших народів, була скриня [49].

На Україні нам відомо два типи вживаних скринь. Перший з них являє ящик до 1-го м довжиною, 0,5 м широчиною та 0,4—0,7 м височиною на ніжках з горбатим або ж рівним віком, приладженим до скрині на чопах. Скриню будовано так: 4 ніжки, що йдуть зверху до низу, творять основу скрині; у кожній ніжці вирізано по два пази, в які загнано одна за другою подовжні і поперешні дошки. Щоб у боках не було щілин, дошки між собою також з'єднано пазами, тобто край нижньої дошки загострено, а у верхній, що на неї ляже, зроблено відповідного вирізу. У ніжках краї дощок закріплено дерев'яними тигельками. За цим же принципом побудовано й віко: у два напівкругло вирізані бочки пазами загнано дошки віка, що між собою з'єднані або через паз, або скошеними краями, одну напущено на другу. Такого типу скрині своєю конструкцією вельми нагадують дерев'яні засіки, вживані на Україні для збіжжя; у Польщі ж подібного типу скрині мають назву «sasiek», але польський «sasiek» має деякі одміни і в своїй конструкції: тут у ніжки задовбано зверху і внизу подовжню і поперешню обв'язки, а в них на пазах увігнано сторчові дошки боків [50]. Серед народу українського такого типу скрині найчастіше стріваємо в Гуцулів. Скрині гуцульські вироблялися переважно з букового дерева і пишно приоздоблювалися різбляним орнаментом [51] (світл. 9). Звичайна скриня такого типу підносилася на ніжках см на 10—15; коли ж скриня правила і за стіл, ніжки у неї робилися значно вищі, а віко поширювалося до розміру покришки столу [52]. Одже, скрині такого типу властиві не лише слов'янським народам. Серед збірок Етнографічного відділу Державн. руського музею ми стріли тотожню скриню у збірках румунських, де вона має назву Lada (пар. нім. Lad), близька до описаного типу скриня естонська «Truhi» [53].

Але найбільшого розвитку та поширення набула на Україні скриня другого типу, що на її розгляді ми й зупинемося більш докладно.

Для виробництва скринь на Україні здавна вживали переважно мнякі породи дерева: липу, тополю, березу, іноді вільху та вербу й дуже рідко сосну. Осику, хоч вона й придатна для цієї мети, все ж не вживали, бо нарід уважає її за дерево нечисте — на ній бо, як існує народній переказ, повісився був Юда. Але із згаданих порід дерева найширше була вживана липа — вона легка, добре піддається обробці, а головне — її не псує шашель. Опріч того, одіж, що в ній зберігається, набірає приємних пахощів. Ці пахощі, за народним поглядом, обганяють міль.

Говорючи про переважне вживання липового дерева на скрині, слід звернути увагу, що і в інших народів навіть старий тип скринь — кубла, парі, бодні — здебільшого вироблялися з липи. Треба гадати, що таке широке застосування липового дерева саме на скрині пояснюється справді тим, що воно майже не піддається шашелю. Нам доводилося стрівати скрині сторічної давности, й вони абсолютно не були шашелем зрушені, в той час як у них же соснові коліщата були з'їдені вщенть.

Матеріял для виробництва скринь скринники добували тут же на місці, через те й географічне розповсюдження цього виробництва здебільшого припадало на лісові та лісостепові місцевості. Винятком були лише криловські скринники [54], що виробляли скрині з привозного матеріялу, але цьому сприяло те, що Крилов стоїть на березі Дніпра — цьому давньому шляхові лісних сплавів.

[49] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*
[50] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*
[51] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*
[52] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*
[53] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*
[54] м. Крилов, нині Кремінчуцької округи.

Обраховуючи план свого виробництва, кожен майстер заздалегідь припасав собі стільки матеріялу, щоб його цілком вистачило на весь річний виробничий сезон. Як правило, лісом запасалися восени, за зиму його пиляли й сушили з тим, щоб на «гарячий» сезон виробництва, квітень — серпень, він був би остаточно підготований.

Старі скринники розповідають, що років сорок тому сотня липових дощок довжиною 3,5—4 арш. і шириною 7—8 верш. обходилася собі 20—25 крб. Ці цифри не розбігаються й з даними П. Єфіменка, щодо сумських скринників [55].

Для виробництва скринь кожен майстер мусів був мати такий струмент:

1. Верстат-стіл або ж ослін на високих ніжках для стругання дощок. Коштував од 50 коп. до 2 крб.
2. Пилку поперечню — 1 крб.
3. Пилку подовжню — 75 коп. — 1 крб.
4. Шершебок — 25 коп.
5. Рубанок одинарний — 30 коп.
6. Рубанок двійник — 75 коп.
7. Фуганок — 1 крб 25 коп.
8. Долото — 25 коп.
9. Стамески — піввершкову та вершкову — 15—25 коп. кожна.
10. Свердельчик (буравчик) — 20 коп.
11. Рейсмус — 15 коп.
12. Наріжник — 15 коп.
13. Молоток — 25 коп.
14. Сокиру — 1 крб 50 коп.
15. Ніж — 25 коп.

Частину струменту, як ось пилки, рубанки, фуганки та стамески, скринники купували переважно на ярмарках у крамарів, а решту замовляли місцевим ковалям; дерев'яні ж прилади до струменту — станки до пилок, колодочки до рубанків тощо — виготовляли сами.

Як вище вже було згадано, найінтенсивніший сезон виробництва скринь припадав на літо. У цей час скринник здебільшого провадив своє виробництво десь під повіткою, у клуні, а то й просто на дворі. Лише восени та зимою він перебірався для праці в хату, але в цей час виробництво зводилося до мінімума.

Процес виробу скринь полягає в такому: спершу скринник ріже дошки, далі пристругує їх і клеїть, потім зарізує в них осі шипи, після того складає їх і заклинює шипи і нарешті прилаштовує дно, колеса, набиває лиштву та закріплює вугли.

Віко до скрині робиться окремо і прилаштовується до неї часто аж на ярмаркові (без вік скрині зручніше перевозити).

Зовнішнім своїм виглядом скриня подібна ящикові, злегка звуженому в дні. Такого типу скрині вироблялися майже по всій Україні і мали здебільшого стандартні розміри. Виміри кількох десятків скринь із різних місцевостей України дають нам можливість подати пересічні розміри скринь двох типів:

1. Скриня більша:
довжина вгорі 1,02 м — 1,04 м
довжина внизу 1,00 — 1,02 м
ширина вгорі 0,68 — 0,70 м
ширини внизу 0,65 — 0,68 м
височина 0,87 — 0,90 м
2. Скриня менша:
довжина вгорі 0,90 м — 0,95 м
довжина внизу 0,85 — 0,93 м
ширина вгорі 0,52 — 0,58 м
ширина внизу 0,51 — 0,54 м
височина 0,79 — 0,82 м.

За термінологією скринників, скрині цих двох розмірів звуться «паркою». Під час перевозки на торг їх укладають одна в другу (впари).

Віко скринь складається з дощок, що йдуть вподовж скрині і запускаються краями в пази, видовбані в поперешніх планках, які собою і в'яжуть віко. Щоб віко щільно находило на скриню, його з трьох боків обшивають лиштвою (карнизом). Віко прилаштовується до скрині прибоями, що кільцем заходить за залізну скобку, укріплену знутра до тильної стінки скрині (таблиця 1, малюнок 1-й), а другим кінцем убивається у дошку віка і там розгинаються (таблиця 1, мал. 1 А). Замикають

[55] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

скриню висячим замком за прибої, що з них один убивається у віко, а другий — у передню стінку скрині (таблиця 1, мал. 2).

Цілком викінчена скриня, за народною термінологією, складається с отаких частин: 1. Боки передні й задні (табл. 2, мал. 1). 2. Пречілки (табл. 2, № 2). 3. Днище (дно скрині). 4. Прискринок. 5. Віко. 6. Лиштва нижня. 7. Лиштва на вікові (карниз). 8. Рама з колесами.

Коли дерев'яну роботу викінчено, скриню починають виковувати. Оковка деяких скринь обмежується лише тим, що на них набивають наріжники, тобто вузенькі залізні паски, які охоплюють кути скрині; іноді ж до наріжників додають ще й залиштовники — короткі залізні паски, що укріплюють боки, причілки та віко вкривають у три, а то й чотири ряди шпуг, на кути віка набивають широкі, часто фігурні наріжники, а кути скрині вкривають зверху до низу залізними подовжніми наріжниками (табл. 1). Оковку здебільшого провадять самі ж скринники, використовуючи для цього бляху та ковальські цвяхи. Після оковки у т. зв. білих скринях бляху фарбують чорним кольором і після цього вони йдуть у продаж; інші ж скрині дальше переходять для розпису.

IV

Серед українських скринників рідко трапляються особи, щоб в собі поєднували і скринника, і маляра. Здебільшого ці галузі розмежовувалися між різними особами. Там, де виробництво скринь скупчувалося в руках підприємця, в нього працювало кілька скринників і кілька малярів. Поодинокі ж скринники закликали до себе маляра, і той за певну платню розмальовував йому скрині. Але траплялися випадки, коли ролю маляра виконував хтось із родини скринника. У збірках етнографічного відділу Державного руського музею є скриня, добута Ф. К. Вовком у м. Ігрень Ново-Московського пов. на кол. Катеринославщині, що її виконано в одній родині. Про те свідчать такі написи: на прискринку: «містечко Игрень Новомосковского уезда Екатеринославской губ. Григорій Матвеев Паляничко»; на передньому боці серед квітів: «малювала мастерица Анна Паляничка 1910 года» [56].

У м. Крилові ми натрапили на старого скринника, що у свій час сам і скрині виробляв, сам їх і розмальовував, — то І. І. Косенко. Нині він, за браком попиту на мальовані скрині, виробляє та розмальовує ліжка.

Для виконання своїх робіт кожен маляр мусів був мати такий струмент:

1. Шпакля — лопаточкоподібний ножик, дерев'яний або ж залізний з дерев'яною ручкою (табл. 3, № 1).

2. Палітра — дерев'яна дощечка розм. 25 × 30 см, в яку вставлено підставку з вирізами, щоб класти пензлі (табл. 3, № 2).

3. Набор пензлів різних розмірів (табл. 3, № 3).

4. Муштабель — кругла паличка 1 — 1,25 м довжиною (табл. 3, № 4).

5. Коробки та мисочки для фарб. Здебільшого сюди вживали коробочки з покидьків (табл. 3, № 5).

6. «Мальчик» — підставка, височиною до 50 см, вживана для утворення схилу скрині під час її розпису (табл. 3, № 6).

Для розпису скринь малярі вживали такі фарби: білила, крон, сурик, кіновар, лазур, геланську сажу, зелень та мумію. Купували їх переважно сухими, і вже самі виготовляли їх для вживання.

Щоб приступити до розпису скрині, майстер мусів був спочатку проробити деякі підготовчі роботи. Першою з них була шпагльовка. Підготувавши з крейди та олії, а для скринь дешевих — з крейди та клею на воді масу, маляр за допомогою шпаклі замазував на скринях усі щілини, сучки, задране лико дерева та загалом усі ті місця, де помічалися ті, а чи інші дефекти на дереві. Після шпакльовки скрині деякий час сохли, а потім маляр приступав вже до другого процесу — ґрунтовки. Вироби коштовні ґрунтували фарбами олійними, а т. зв. «товар рядовий» — клейовими. Після

[56] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

ґрунтовки скрині знову деякий час сохли, а потім на них надівали «рубашку», тобто офарбовували з усіх боків одною якоюсь фарбою, що, власне, й було тим тлом, на якому вже маляр укладав свої орнаментальні композиції. Там, де виробництво було сконцентровано в руках підприємця, усі підготовчі роботи: шпакльовку, ґрунтовку, як і «надівання рубашки», виконували учні або другорядні майстри — «партачі». У майстернях поодиноких майстрів всі ці роботи виконував сам майстер, коли не було йому допомоги від когось з його родини. Підготовлені скрині ставили на кілька день, щоб вистоялися, а потім починали їх розписувати. Для цього маляр ставив проти світла скриню, за допомогою «мальчика» схиляв її, а сам на низенькім стільці сідав перед скринею, тримаючи праворуч палітру та інші прилади. Далі, поклавши муштабель одним кінцем на скриню, а другий тримаючи в лівій руці, маляр, спіраючись на нього правою рукою, починав накладати ті чи інші орнаментальні елементи. Цікаво відзначити, що розписуючи скрині, маляр завжди починав композицію обов'язково з найяскравіших кольорів. Так, розписуючи скрині т. зв. яблуками, він починав саме із цих яскраво червоних квітів, і вже до них пристосовував інші елементи композиції.

Попередніх контурних елементів ніколи не робилося. Маляр не посередньо твердими і певними мазками наносив на скриню всеньку композицію, не маючи перед очима ба навіть ескізного малюнка.

Розписи скринь складають лише одну частку того великого комплексу мальованого дерева, що так широко продукувалося і вживалося в селянському побуті на Україні. В цей комплекс слід застосувати: мальований дерев'яний, а пізніше й бляшаний посуд, речі хатнього устаткування — мисники, полички, ліжка, стільці; мальовані одвірки й двері та розписи стін у митих хатах.

Немає сумніву, що всі ці галузі тісно поєднані між собою і спільною тематикою розпису, і спільними технічними способами виконання. Одже, чільне місце, безперечно, належить розписам скринь. В ряді розписів, вживаних слов'янськими народами, розписи українських скринь, що до їх художньої вартости, можна поставити нарівні з чудовими розписами руських «короб'їв» та днищ. Отже, між ними є істотна різниця, так в сюжетах, як і в техніці виконання. В той час, як у руських розписах переважає жанрово-побутовий сюжет, розписи українські переважно будуються на композиції рослинних елементів. Українські розписи не знають «деспотизму попереднього контура», як то ми стріваємо в деяких розписах руських; тут майстер, використовуючи гаму фарб, умілою рукою виображає квітково-рослинні сполучення, перетворюючи в давно усталену стилістичну форму ті сприйняття, що непосередньо дає йому оточення. Поклавши в основу розпису квітку, майстер всеньку свою композицію спрямовує так, що вона, певними фарбовими сполученнями, не посередньо й дуже впливала на прийняття глядача. Тут немає дисонансу кольорів, як немає і окремих яскравих плям чи контрастових сполучень, але в той час вся композиція вражає цілісністю і стрункістю гами, побудованої в таких радісно яскравих кольорах, що вони, як кажуть селяни, «аж очі вбірають».

Многогранні формою, незмірно багаті змістом, розписи українських скринь за їх сюжетами можна розподілити на дві нерівні групи. Перша, значно більша, обіймає розписи орнаментальні з рослинно-квітковою композицією в основі, а друга містить в собі розписи типу жанрового.

На українських скринях розписи укладалися на чільному боці, обох причілках, іноді на вікові зверху і дуже рідко розмальовувалося віко всередині. Як бачимо в усіх випадках майстер мав у своєму розпорядженні рівну площину, що до неї й пристосовував відповідну декоративну композицію. Виходячи з того, що скриня своїм чолом у першу чергу мусить упасти в око глядачеві, майстер на приоздоблення саме чола звертав особливу увагу. Тут він розгортав головну свою композицію, розпису з боків приділялася увага другорядна,

а віко здебільшого й зовсім не малювалося, а коли й малювалося, то так-сяк.

Укладаючи композиції групи першої, майстер уживав двох способів — або подавав букет в стилізованому вигляді, розгортаючи його на всій площині, або виображав той же букет у вазоні, наближаючи його, таким чином, до натури. Порожні місця довкола букетів заповнювалися меншими квіточками або ж сполученням геометрійно-рослинних елементів. Дуже часто на чолі скрині укладалися два букети у вазонах, а іноді ціла низка їх на площинах, оформлених у вигляді прямокутних медальйонів. Що ж до боків скрині, то їх оформлювали здебільшого за принціпом нанесення на центр головного елементу композиції чола.

У принціпах фарбових сполучень необхідно відзначити таку рису: всі квіти обов'язково виконувалися яскравими кольорами — червоними, рожевими, рідко — жовтими, а ще рідче — фіолетовими; віти й листя — зеленими, блідозеленими; іноді припускалися оформлення листя темно рожевими й жовтозеленоватими кольорами. Білі фарби вживалися для підкреслення яскравих кольорів у квітах, а темні — для офарблення лиштв та залізної оковки.

Другий тип складають скрині, що їх чоло розписано жанровим малюнком. На Україні такого типу скрині були поширені незначно, а тому особливо нині, коли скриня з ужитку виходить, їх доводиться стрівати дуже рідко. Старі скринники розповідають, що раніше такі скрині робилися переважно на замовця. У нашім розпорядженні є лише п'ять скринь із жанровим малюнком, а тому і свій розгляд ми будемо базувати виключно на цих екземплярах.

Переглядаючи розписи цих скринь, ми помітимо, що вони майже нічим не відрізняються від народного малярства: ті ж сюжети, те ж композиційне оформлення і трактовка. Серед сюжетів чільне місце належить «козакові-бандуристі», або, як у нас звикли його звати, «Мамаєві». Рівняючи композицію цього сюжету на скринях з надто поширеними народніми малюнками на полотні, ми помітимо, що їх сюди перенесено шляхом копіювання, часто без будь-яких змін. Композиція займає все чоло скрині й складається з таких деталів: на переднім плані під деревом сидить козак і грає на бандуру; на дереві розвішано шаблю, порохівницю, лядунку; до дерева приставлено рушницю; праворуч лежить шапка. Трохи одаль в землю встромлено списа, а до нього прив'язано коня в добірній збруї. Кінь переднім копитом б'є землю. На заднім плані — розлогі гори, вкриті деревами, а за ними червоно-яскрава заграва. Під малюнком на лиштві напис:

Скриня №

Хоть девись На мене Не девись
Таба Невгадаеш
Як зовуть и Відкиль родом
Нече-Чырк не знаеш,
Бо у мене їмя Неодно
А єсть их доката.
Так зовуть як налучеш
На якого свата.
Збіды, Заріднього
Батька почитає
А ляхиня добродієм називає
Вража лихиня Колысь угадала,
А Лошака сего Подарувала.
Струны мои струны
Заграйте мені Стиха, Асей
Козак забуде Всего лиха
Бандура моя золотая
Колиб до тебе жинка Молодая
Щоб скакала и Плясала до лиха
Щоб неодын чумак цурався Грошей
и Міха
Апїдякий случай То пригоди ця
и Мужик Сїромаха
Таще незаржавїла и Сабля Моя сваха.
Як бы Росходилась
То не одна б Голова Покотылась
Та и Лук Натяга як Брязне Тетївою
То мусе Втїкати Хан Крымскїй з ордою;
А потим люльку в Зубы Ску(р)ка проч.

Скриня №

Хоч дивись на мене, не дивись
Бо невгадаеш як зовуть.
Коли траплялось в степах бувати,

То той можеть мое прізвище знати.
Гай, гай. Як я молодый бував
Що то у мене за сила була
Ляхів борючи и рука не мліла
А тепер и вошь сильніша здавця
Отака то бачу наших літ година.
Скоро цвіте і в'яне як у полі белина.
Хоть доведе ця і в мерты,
То нікому буде и поховать.
Лях чураеця, а татаре не приступить
Хіба як звіря в байрак поцупить.
Козак душа правдывая сорочки немає.
Коли не п'є так на бандуру грае
А таки все не гуляе [57].

Другий сюжет, що нам пощастило стріти на скрині, то, за народнім визначення, «козак і дівчина» [58]. Тут ми маємо класичний зразок народнього лубка XIX ст. В овалі, утвореному гірляндою квітів, подано цілу картину. На переднім плані — напівкозак, напівгусарин тримає в обіймах міську пані, біля них — кінь, прив'язаний до списка, далі — будинок з вивіскою «корчма». Цю дію виображено на лівім березі річки, певно, Дніпра. Річкою пливе корабель, за ним пароплав, а на правім високім березі на горі розташовано монастир, певно, Київську лавру. Розпис компанував художньо-письменний майстер. Тут у певній мірі додержано закону перспективи, а людські постаті виображено цілком натуралістично.

На нашу думку, на цій композиції в певній мірі позначилися традиції виображення «козака-бандуриста». Особливо це яскраво позначено в трактовці коня.

Останній жанровий малюнок, що його ми маємо на скрині, то «музики». Треба гадати, що цього малюнка цілковито перенесено на скриню з лубка, занесеного на Україну зовні. Малюнок уміщено серед багатого розпису квітів та винограду посеред чола скрині, в рямі. На нім виображено кімнату, в ній сидять чоловік і жінка в європейських убраннях і грають — чоловік на віолончелі, а жінка на домрі. Перед ними на задніх лапках стоїть собачка [59].

Опріч того, нам довелося стріти ще одну скриню з жанровим малюнком у збірках Київського історичного музею. Скриню розписано квітами, а внизу серед квітів уміщено одиноку мініатюрну постать козака-бандуриста.

Поруч з розписами зовні де-не-де трапляються розписи і в середині скрині. Іноді ці розписи обмежуються цяцькуванням прискринка, а іноді всеньке віко приоздоблюється пишним малюнком рослинної або жанрової композиції. Скриню із розписом рослинного типу нам довелося стріти в збірках Чернігівського державного музею. Тут все віко розписано одною рожевою фарбою, композиція являє стилізований букет.

Але винятково хороший розпис віка знутра є в збірках Полтавського державного музею. Тут подано політичну карикатуру кінця XVIII ст., що в ній автор намагався виобразити «політичну рівновагу Європи» того часу. Малюнок датовано 1800 роком.

Крім розписів, віка знутра часто оздоблювались різними малюнками, не посередньо наклеєними на дерево. Для цього використовували папірці з цукерок, обгортки мила, вирізки з журналів, іноді образки.

Звичай приоздоблювати віка скринь знутра, крім українців, стріваємо й у чехів. У збірках Руського музею є скриня з Моравії, що на її вікові наклеєно два образи з написом та одна картинка з малюнком серця, в якому поставлено дві людські постаті [60]. Стріваємо у чехів і розписи на віках [61].

Звичай розмальовувати скрині властивий не лише українцям і руським. Аналогічні роз-

[57] Ми свідомо обминули питання походження й генези сюжету «козак-бандурист» та «козак душа правдивая», оскільки це питання ґрунтовно висвітлено в статті Д. Щ. «Козак Мамай». Сяйво, ч. 10, 11, 12 за 1913 р.

[58] Скриню нами придбано в Решетилівці у сел. Ів. Убийсобаки.

[59] Скриню нами придбано у х. Козорізи Решетилівського р-ну на Полтавщині в селянській родині.

[60] Збірка згаданого музею № 2481–84.

[61] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

писи стріваємо у поляків [62], італійців [63], румун [64]. Близькі своїм типом до українських і розписи венгерські [65].

Деяку відміну від українського типу творить скриня словенська, що її як типовий зразок виставлено серед словенських матеріялів у Центральнім музеї народознавства. Це велика скриня, до 2-х м довжиною, пофарбована у темно-синій колір. Чоло скрині розподілено дерев'яними планками на окремі медальйони, що в них уміщено букети та вазони з квітами. Центральний медальйон увесь зайнято малюнками розп'яття. На причілках у колах та вінках виображено католицькі монограми, а під ними серце [66].

Поруч із розписами не останню ролю в оздобі скринь відграє і їх оковка. Спрямована в головному для того, щоб надати скрині більшой трівкости, оковка одночасно відграє неабияку декоративну ролю. Найпростішою формою оковки є звичайні шпуги, що рівнобіжно, одна поруч одної, йдуть зверху донизу по боках та причілках скрині, відповідно перекриваючи її віко. Така оковка іноді утворює ціле плетиво залізних пасків. У такий спосіб оковують так прості (білі), як і мальовані скрині. Декоративна роля оковки особливо яскраво позначається на скринях білих. Вироблена із звичайної дахової бляхи та офарблена у чорний колір, оковка, покладена на жовтаве тло скрині, надає їй дуже приємного вигляду. Але офарблена в чорний колір оковка й на мальованій скрині досить добре гармонує із її загальною орнаментальною композицією, часто збільшуючи в значній мірі її мистецьку вагу.

В оковці скринь поруч з паскоподібними шпугами стріваємо не мало й фігурних шпуг, подібних до часто стріпаних на Україні дверних оздоб. Такі шпуги іноді в мистецькім оформленні скрині відграють чільну ролю. Але часто оковка скрині в сумі своїх елементів складає основу мистецького її оформлення, і тоді розписи являються ніби додатковими його елементами.

Поруч зі шпугами в оздобі скрині значну роль відграють наріжники на кутах з'єднання боків із причілками, наріжники на вікові, лапки, що кріплять вісі, а іноді й дужки для переноски скрині.

Як і шпуги, наріжники бувають прямі, тобто являють бляшаний пасок, зігнутий в усю довжину кута та накладений на нього за допомогою ковальських цвяхів.

Там же, де на оковку скрині вжито фігурні шпуги, й наріжники здебільшого бувають фігурні (табл. ... мал. 4).

Наріжники на вікові найчастіше трапляються у вигляді бляшаної платівки, покладеної на ріг віка так, щоб своїми загибами він захопив і ребро лиштви (табл. ... мал. 8, 9, 10 та 11). Зважаючи на те, що наріжник одночасно правив і за оздобу, його оформлювали або у вигляді трикутника (табл. ... мал. 8), або у четверть кола (мал. 9). Іноді такий трикутник мав додаткові декоративні елементи у вигляді стилізованої квітки чи орла (табл. ... мал. 9). Часто замість трикутника на ріг віка накладали бляху у вигляді квадрата (табл. ... мал. 10).

Щоб до кінця витримати композицію в залізі, то й лапки, на яких тримаються вісі скрині, відповідно оформлювалися. Тут їх подавано або у вигляді стилізованих листів (табл. ... мал. 5), або у вигляді квітів (табл. ... мал. 6). Іноді лапки оформлювалися у вигляді орла (табл. ... мал. 7).

Певну декоративну ролю відграють і дужки, що їх укріплювали на причілках скринь (табл. ... мал. 12 та 13).

Таким чином, усі елементи, починаючи від самої конструкції скрині з її чудесними фігурними вирізами в лиштві і кінчаючи найдрібнішими деталями в оковці, опріч мети практичної, мали спрямування одночасно служити й оздобою для неї. Тому то кожна скриня творить враження суцільної та викінченої мистецької форми.

---

[62] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

[63] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

[64] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

[65] [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

[66] Екземпляр музеєм добуто із Зільської долини – Карінтія.

Збираючи матеріяли до українських скринь, ми цікавилися питаннями географічного розповсюдження виробництва та економіки промислу. Отже, на жаль, за браком матеріялів цих питань нам цілком висвітити не пощастило. Спіраючись на численні розповіді так майстрів, так і споживачів скринь, нам удалося встановити, що головними осередками виробництва скринь на Лівобічній Україні були: Ніжин, Глухівський і Сосницький повіти Чернігівської губернії, село Вериміївка на Золотонищі, села Нові й Старі Санджари на Кобиляччині, м. Новомосковське, с. Ігрень на Новомосковщині; на Україні Слобідській — с. Котельва, с. Нижня-Сироватка кол. Сумського повіту. На Правобережжі нам відомий лише один великий осередок — то м. Крилов. Орпіч цих великих осередків, скрині вироблялися і в інших місцевостях, але там це виробництво не носило широкого промислового характеру.

У переважній більшості осередків так виробництво, як і малювання скринь провадилося поодинокими майстрами, що сами і продавали їх на ближчих ринках. Лише в такім осередкові, як м. Крилов, нам відомо, що виробництво скринь концентрувалося в руках окремих підприємців, які мали у себе найманих майстрів і масово збували вироби на широкий ринок. За переказами старих скринників, у Крилові років 30—40 тому були такі підприємці-скринники: Леонов, мав на сезон 15—20 майстрів та 4—6 малярів; Панов, мав 12—15 майстрів і 3—4 малярів; Шевшун — 8—10 майстрів і 2-х малярів; Селезнів, Смірнов і Дазадаренко в залежності від попиту на скрині та сезону виробництва мали по 8—20 майстрів та 5—10 малярів.

Таким чином, Крилов треба вважати одним із найбільших осередків скринного виробництва на Україні.

На вироб одної скрині того стандартного розміру, що так широко був розповсюджений на Україні, за свідченням майстрів, потрібно було витратити 5 семивершкових дощок. Коли взяти до уваги, що собівартість сотні таких дощок коштувала 20 карб., то вийде, що вартість лісу на одну скриню становить 1 карб. 20 коп. — 1 карб. 40 коп.

Кожен кваліфікований майстер за один робочий день (од зорі до зорі) виробляв півтори скрині і за це мав од «хазяїна» на його харчах од 60 до 80 коп. за кожну зроблену скриню або 1 карб. 20 коп. — 1 карб. 40 коп. за «парку».

Одягнених у «рубашку» скринь маляр за такий же день розписував од 2-х до 4-х штук, в залежності від композиції, і за це мав при поденному розрахункові — один карб. на день, а при поштучному — од 25 до 40 коп. за кожну розмальовану скриню.

Таким чином, собівартість скрині масового споживання становить 2 карб. 95 коп. Ця сума складається з таких елементів:

Ліс — 1 карб. 20 коп.
Майстрові за вироб — 60 коп.
Майстрові харчі — 30 коп.
Малярові за розпис — 25 коп.
Малярові харчі — 30 коп.
Залізо і інші матеріяли — 30 коп [67].

За поданням кореспондентів та розповідями майстрів і споживачів, скрині продавали в залежності від попиту та сезону за такі ціни: скриня більшого розміру — 5—7 карб., скриня меншого розміру — 4 — 4 карб. 50 коп. Отже, коли взяти майстра-одинака, то він за сезон (квітень — серпень), при умові виробу лише одної скрині за день, виробляв 100—120 скринь і мав чистого прибутку наблизно 250—300 карб., що ж до підприємців, то вони діставали по кілька тисяч.

Продаж скринь поодинокими скринниками провадився на ближчих, переважно осінніх ярмарках. Підприємці ж часто відряджали свої вироби далеко, використовуючи для цього річний Дніпровський транспорт.

Щоб дати уявлення про торгівлю скринями на українських ярмарках, ми дозволимо собі подати відомості, дістані Полтавським Статбюро під час обслідування Покрівського ярмарку в Лубнях у році 1891. На ярмарок було привезе-

[67] Цифрові відомості подав нам старий криловський скринник І. І. Косенко.

но 337 скринь на суму 1280 карб. Із цієї суми не посередньо виробниками привезено на суму 1202 карб. Скрині переважно були привезені із м. Ніжина, м. Крилова і м. Хорола [68].

На ярмарках для продажу скринь одводилося спеціальне місце, де один поряд одного скринники розташовували на продаж свій крам. Купували скрині переважно селяни-батьки в супроводі жінок і майбутніх власниць скринь — доньок, які на всяком селянському торгові ходили придивлялися, прицінювалися, але кінець-кінцем питання розв'язувала донька, зупиняючись на тому чи іншому малюнкові.

Як правило, в першу чергу продавалися ті скрині, що в них полишилося трохи стружок або була схована одіж продавця. Той факт, що скриня не порожня, обумовлював її продаж, бо покупці були переконані, що коли, мовляв, «на продажі трапиться скриня не порожня, то й далі непорожньою буде». На цьому часто спекулювали майстрі, навмисне полишаючи у скрині трохи стружок. Пізніше майстрі почили в скрині класти паперові квіточки.

Коли скриню приторговано й гроші заплачено, покупець прохає вкинути в неї щось «на талан», «позолотити скриню». Продавець у таких випадках укидав у прискринок 3—5 копійок, які часто полишалися там на увесь час уживання скрині.

Куплену скриню становили на воза або сани, закривали рядном і везли додому. Дома зараз же у неї щось клали, «щоб не стояла порожня», і з того часу молода господиня починала в неї дбати, добре пам'ятаючи, що «добра господиня, коли в неї повна скриня» або «коли є у скрині, то буде і на спині».

У міру того як мінялися побутові форми, скриня почала повільно виходити із уживання молодих поколінь, залишаючись лише в сільського населення старшої генерації як спогад про давно минулі молоді роки.

Припинення попиту припиняє і їх виробництво. Процес зникання скрині відзначив був М. Ф. Сумцов ще в році 1902. В своїх «Очерках народного быта» М. Ф. каже, що «проста біла скриня вийшла із ужитку. На шляху повного зникнення стоїть і велика котелевська скриня, синьої розмальовки з квітами. Її витіснив модний жовтий сундук» [69].

Ту ж думку підкреслив й І. А. Зарецький у формулярі до скрині, придбаної ним року 1904 у селі Демках колишнього Золотоношського повіту для Державного руського музею в Ленінграді. Він пише: «скриня давнього зразка, нині виходить із моди» [70].

На зміну давньої скрині прийшов лаковий сундук з горбатим віком та шухлядами внизу. Сундуки виробляють в тих же осередках, що й скрині, переважно із соснового дерева, розміром: довж. 1,20—1,50 м, широч. 0,70—0,80 м, височ. до 1 м, на низеньких ніжках, а іноді й колесах. Зверху сундук поспіль укривають чорним, жовтим або рожевим лаком; прорізи для ключів оздоблюють спеціальними з білої бляхи розетками, а до віка й шухляд приробляють невеличкі нікельовані дужки.

Майже всі сундуки оздоблюють т. зв. «перебивними» квітами, що їх купують у місцевих крамарів по 10—20 коп. за штуку.

Продають сундуки на місцевих ярмарках і беруть: за сосновий — 15—20 крб, а за в'язовий та дубовий — од 25 до 40 крб [71].

---

[68] Опыт исследования украинских крестьянских ярмарок. Описание Лубенской Покровской ярмарки. – Полтава, 1892. – С. 10.

[69] Н. Ф. Сумцов. Очерки народного быта. Труды Харьк. Предвар. Комис. по устр. XII Арх. съезда. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 43.

[70] Формуляр до скрині № 606–69.

[71] Ціни ярмарку в Кобиляках повесні року 1929.

Підготував до друку Б. Сауляк